

הבדלה באמצעות סקייפ (Skype)

(אלול תשע"ג)

שאלה:

האם ניתן לצאת ידי חובת הבדלה כאשר ההבדלה נעשית על ידי אדם הנמצא במקום מרוחק, והשני שמבקש לצאת ידי חובה צופה בו במחשב באמצעות תוכנת סקייפ?

תשובה:

תוכנת סקייפ היא תוכנה טלפונית שמעבירה קול ומראה באמצעות רשת האינטרנט. נושא זה אינו שונה באופן מהותי מדיוני הפוסקים לגבי הבדלה, או מצוות שונות שיש בהן מרכיב של שמיעה, שאותן ניתן כיום להשמיע באמצעות הטלפון או מכשירים אלקטרוניים אחרים, כדוגמת רדיו רמקול או מכשיר שמיעה.

דומה כי ההבדל היחיד¹ שבין הבדלה באמצעות טלפון או הבדלה באמצעות סקייפ הוא העובדה שניתן באמצעות סקייפ לראות את מאור האש ולא רק לשמוע את קולות הברכה. להלן אתייחס בקצרה לגבי ברכת מאורי האש שנעשית באמצעות סקייפ, ולאחר מכן אעסוק בשאלת הבדלה באמצעות הטלפון, כפי שעולה מהמשנה במסכת ראש השנה ומדיוני הפוסקים בדורות האחרונים.

א. ברכת בורא מאורי האש

עם המצאת החשמל, דנו הפוסקים האם ניתן לקיים מצוות שונות באמצעות מכשירים חשמליים. לגבי ברכת בורא מאורי האש, נראה פשוט שיש צורך דווקא באש ממשית, כפי שאומרת הברייתא בברכות: "אינו מברך עד שיראה שלהבת וישתמש לאורה"². וכפי שנפסק בשו"ע להלכה: "גחלים הבוהרות כ"כ שאילו מכניס קיסם ביניהם הוא נדלק, מברכין עליהם, והוא שעשויים להאיר"³. כמו כן, הברייתא שצוטטה לעיל שללה את האפשרות להבדיל על פנס: "היתה לו נר טמונה בחיקו או בפנס... אינו מברך". ופירש רש"י שם: "בפנס – בעששית"⁴. כלומר, כלי זכוכית שבתוכו נר. אמנם הרשב"א מביא ראיה מהסוגיה בברכות האוסרת לקרוא קריאת שמע כנגד ערוה שבעששית, ומכאן הוא מסיק שעששית אינה נחשבת לדבר המסתיר, ומשום כך הוא מתיר לברך את ברכת בורא מאורי האש על עששית, אולם הבית יוסף⁵ והביאור הלכה דחו את דבריו.⁶ גם בשו"ע נראה שפסק כרש"י ולא כרשב"א: "נר בתוך חיקו או בתוך פנס (פ"י כלי שנותן בו הנר שלא תכבה) או בתוך אספקלריא רואה את השלהבת ואינו משתמש לאורה... אין מברכין עליה"⁷. והסביר המשנה ברורה: "לא מקרי זה ראיה ממש לענין ברכת במ"ה דבעינן שיהיה האור מגולה"⁸. ומסתבר שזוהי

¹ ראה להלן ליד הערה 61, מה שהבאתי בשם שו"ת ים הגדול ואת דבריי עליו.

² ברכות נג ע"ב.

³ שו"ע, אורח חיים, סימן רצח, סעיף ט.

⁴ רש"י, שם, ד"ה בפנס.

⁵ בית יוסף, סימן רצח.

⁶ ביאור הלכה, סימן רצח, ד"ה או.

⁷ שו"ע, סימן רצח, סעיף טו.

⁸ משנה ברורה, סימן רצח, ס"ק לו.

גם דעת הרמ"א, שכן בדרכי משה הוא ציטט את דבריו של הבית יוסף, וגם בהגהותיו לשו"ע לא העיר דבר.⁹

לעומת זאת, המגן אברהם פסק את דברי הרשב"א להלכה: "שאספקלריא של זכויות מקרי שפיר רואה השלהבת ומשתמש לאורה ופנס הוא אינה רואה השלהבת ולא משתמש לאורה דמיירי שיש לו מחיצות ברזל",¹⁰ וכמה אחרונים אף העתיקו את דבריו.¹¹ אכן, בביאור הלכה הכריע כדעת הבית יוסף והשו"ע, לפחות לכתחילה: "וע"כ נראה דאין להקל בזה ואף שאין בנו כח למחות ביד המקילין בזה דיש להן על מי שיסמוכו מ"מ לכתחלה בודאי נכון להחמיר בזה שיקח בעת הברכה הזכוכית מלמעלה דלדעת האוסרין למעלה יש בזה חשש ברכה לבטלה".¹² לכאורה, דינו של אור החשמל כדין נר המוקף בעששית. זאת כמובן בהנחה שיש להתייחס לתאורה חשמלית כאל אש.

נושא זה, הגדרת חשמל כאש, נידון בפוסקים לגבי מלאכת מבעיר בשבת. ציר מרכזי בדיון זה הנו ההתלבטות בהסבר דעת הרמב"ם בשאלה האם בהבערת ברזל יש משום מבעיר. שכן, בפרק יב מהלכות שבת כותב הרמב"ם: "המחמם את הברזל כדי לצרפו במים הרי זה תולדת מבעיר וחייב".¹³ מאידך, בפרק ט מהלכות שבת פסק הרמב"ם: "המתוך אחד ממני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל".¹⁴ בלחם משנה תירץ את הסתירה שבתחילה יש איסור בישול וכאשר נעשית המתכת אש, הרי שיש בהמשך חימומה משום מלאכת מבעיר. כך או אחרת, גם על פי דבריו של הרמב"ם בפרק יב, קיים לכאורה תנאי שיהיה מדובר בחימום לצורך צירופו במים, וזה הרי אינו מתקיים כאשר מחממים חוט להט.¹⁵ יש להתלבט אפוא, האם התנאי של חימום "כדי לצרפו" נועד להגדיר תועלת, או שיש צורך דווקא בחימום לצורך צירופו כפשוטו. אכן, הגרש"ז אורבך כתב להוכיח שגם כאשר מחמם ברזל מבלי שהתכוון לצרפו, יהיה בכך משום מלאכת מבעיר, שכן רוב ההבערות לא היו לצורך צירוף אלא לצורך חימום.¹⁶ כך גם כתב מו"ר הגר"ש ישראלי בספרו עמוד הימיני.¹⁷ הלכה למעשה, היו מגדולי ישראל שבירכו על אור החשמל את ברכת בורא מאורי האש. כך העידו על הגר"ח מבריסק,¹⁸ וכך גם העידו על הגר"ח ערדזינסקי מוילנא.¹⁹ אכן, גם לאחר הגדרת תאורת חשמל כאש, קיימת בעייתיות היותה מכוסה וממילא דומה לעששית. יש שדחו דמיון זה על-פי ההבחנה בין נר המכוסה בעששית, בניגוד למציאות הרגילה, לבין אור החשמל, שכן דרכו.²⁰

⁹ כך בביה"ל, שם: "וכן בד"מ הארוך העתיק דברי הב"י לדינא ודלא כהרשב"א וכן בשו"ע לא הגיה עליו כלום משמע דס"ל כוותיה".

¹⁰ מגן אברהם, סימן רצח, ס"ק כ.

¹¹ בביאור הלכה הזכיר את האליה רבה, דרך החיים וחיי אדם.

¹² ביה"ל, שם.

¹³ רמב"ם הלכות שבת פרק יב הלכה א.

¹⁴ רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ו.

¹⁵ וכפי שהדגישו זאת במרכבת המשנה, פרק יב, הלכה א, ובשו"ת אבני נזר, אורח חיים, סימן רט.

¹⁶ הגרש"ז אורבך, קובץ מאמרים, עמ' 81-88.

¹⁷ הגר"ש ישראלי, עמוד הימיני, סימן כז.

¹⁸ ראה: שו"ת נחלת שמעון, סימן טו. ונימוקו עמו: כדי שלא יטעו לחשוב שתאורת החשמל איננה בבחינת אש ויבואו להקל בזה בשבת.

¹⁹ שערים המצוינים בהלכה, סימן צו, ס"ק ו. בספר רבן של ישראל, תולדות חייו של הגר"ח, מביא שנהג כך כדי להורות לרבים שיש בהבערת חשמל משום אש. ראה: פסקי תשובות, עמ' עו, הערה 6. וכמדומני שלפחות אחת מן המסורות אינה נכונה, וטעו בין ר' חיים זה לר' חיים זה. וראה עוד בספר בית ברוך, חלק ב, מילואים, עמ' שלא; שו"ת רבבות ויבולות, חלק ב, סימן שלא; דברי שלום, חלק ה, סימן נו שניתן לברך ברכת בורא מאורי האש על נר עלקטרד, וראה עוד שו"ת בית אבי"י, חלק ה, סימן פז שמתיר בשעת הדחק.

יהא הדבר אשר יהא, ברור הוא שכאשר אין חוט להט, התאורה החשמלית אינה בגדר אש, ומשום כך לא ניתן לעשות בה שימוש לצורך ברכת בורא מאורי האש, כפי שכתבו הפוסקים לגבי תאורת ניאון (פלורסנט).²¹ משום כך ברור שאור הנר הנראה באמצעות מסך מחשב, אינו בגדר אש ולא ניתן לברך עליו. ואינו שונה מתמונה של אש.

לפיכך, במקרה שלפנינו הנידון הוא באפשרות לצאת בברכתו של המברך, הרואה את האש עצמה, אך דיון זה תלוי בשאלת קול המועבר באמצעות מכשירים אלקטרוניים, ובכך נרחיב כעת.

ב. המשנה במסכת ראש השנה

המשנה במסכת ראש השנה בפרק שלישי עוסקת בתקיעת שופר במקום שבו מתלווה לקול השופר קול הברה: "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם"²² אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא.²³ על פי המשנה, כאשר שמע קול הברה אינו יוצא ידי חובת המצווה לשמוע קול שופר.

אמנם, מיד לאחר מכן כורכת המשנה גם את דינו של השומע קול מגילה: "וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא אף על פי שזה שמע וזה שמע זה כיון לבו וזה לא כיון לבו".²⁴ אולם יש לשים לב, שבשונה מהחלק השני של המשנה, בו דנה המשנה הן בקול שופר והן בקריאת מגילה, הרי שבחלק הראשון של המשנה עוסקת המשנה רק בקול שופר, ורק לגביו היא קובעת שיש צורך בקול שופר צלול ללא תוספת של קול הברה. לפי דיוק זה נראה לומר שהדרישה לקול צלול נאמרה רק לגבי שופר ולא לגבי קריאת מגילה והדומים לה.

כך אכן ראיתי שדייק ר' יוסף כהן בהערותיו למקראי קודש של חותנו הגרצ"פ פראנק: "ומדנקט ברישא לגבי קול הברה רק שופר ובסיפא לגבי לא כיון לבו נקט גם מגילה משמע שפסול קול הברה שברישא אינו אלא בשופר ולא במגילה".²⁵ ואף הוסיף לכך הסבר: "וטעם הדבר יש להסביר עפ"י דברי הראשונים... שבשופר המצוה היא השמיעה ובמגילה המצוה היא הקריאה, וכן לענין שופר בשומע קול הברה הרי יש בשמיעה תערובת של קול אחר פסול, וגם לתוקע בעצמו שייך הפסול של קול הברה כיון שעיקר המצוה היא השמיעה".²⁷ וכפי שכתב בספר אבודרהם, פורים: "נמצא שהשמיעה עיקר ולא התקיעה שאין הבנת הלב תלוי בה. אבל במגלה יוצא בה בקריאה לבדה אף על פי שלא השמיע לאזנו כדאיתא בברכות (טו, א) נמצא שהקריאה עיקר שהבנת הלב תלוי בה

²⁰ ראה: שמירת שבת כהלכתה סא, לב; שערים המצוינים בהלכה, שם; אז נדברו, חלק ה, סימן ב; פסקי תשובות, שם.

²¹ ראה: החשמל לאור ההלכה, סימן ג, פח. על כך יש להוסיף כי דעת מרן הראי"ה קוק בשו"ת אורח משפט, סימן עא היא שהפעלת מכשיר חשמלי גם ללא חוט להט אסורה משום מבעיר, שהחשמל דינו כאש וכדרכה של אש שיש לה הכוח להאיר ולחמם. כך גם סבור הגרצמ"ח עוזיאל בשו"ת משפטי עוזיאל, אורח חיים, חלק ב, סימן לו, וראה עוד שו"ת מים חיים לגר"י משאש, אורח חיים סיימן קלד, ובשו"ת ישכיל עבדי, חלק ה, סימן לח. לשיטה זו יש לכאורה לדון האם ניתן להשתמש בתאורה חשמלית ללא חוט להט כנר הבדלה. יש לציין כי לדעת הגר"י שמלקס בשו"ת בית יצחק, חלק ב, יורה דעה, מפתחות לסימן לא אין בהפעלת מכשירי חשמל שאין בהם חוט להט משום מבעיר אלא משום מוליד, ולדעת הגרש"ז אורבך בשו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימנים ט-יב אין בכך איסור מדאורייתא אלא מדרבנן בלבד, וחלק על החזון איש שסבר שיש בהפעלת מכשירים אלו משום בונה.

²² בבית הבחירה למאירי, שם הסביר את הרקע למשנה: "ולענין ביאור נראה לגאונים נ"ע שמשנה זו נשנית בשעת השמד שהיו מתחבאים בקיום המצות".

²³ ראש השנה ג, ז; בתלמוד הבבלי: ראש השנה כז ע"ב.

²⁴ שם.

²⁵ מקראי קודש, פורים, סימן יא, הררי קודש, הערה 1, עמ' צה.

²⁶ ראה: למשל בפסקי הרא"ש, ראש השנה פרק ד, סימן י, בשם ר"ת, וראה בדברי הרמב"ם בשו"ת פאר הדור, סימן נא שביאר את נוסח הברכה לשמוע קול שופר בדרך זו, שהמצווה איננה התקיעה אלא השמיעה. וראה גם בלבוש, בסימן תקפה.

²⁷ שם, עמ' צו. כך גם בשו"ת פרח שושנה לר' מאיר בלומנפלד, סימן נד: "אם יוצאין הבדלה ע"י התלפון, - פשוט שיוצאים כיון דהעיקר הוא השמיעה, ובפרט בנשים שכתב הרמ"א או"ח סי' רצ"ו סעי"ח שדעתו דלא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים, והרי אפילו במצוות תקיעת שופר העלה השבות יעקב סימן קכ"ו דיוצאים ע"י התלפון... ואפילו להדעות באחרונים שלא יוצאים בשופר משום דבעינן קול שופר, בודאי יוצאים בהבדלה".

בלא שמיעה כק"ש²⁸. וכפי שהביא גם בשער הציון: "וטעמא דמלתא הוא דמצות שופר הוא השמיעה ולא התקיעה"²⁹.

ההבחנה זו כשלעצמה הועלתה כבר על-ידי בעלמנחת אלעזר, מבלי להסתייע בהבדל שבין חלקי המשנה. בתשובה זו מבחין המנחת אלעזר בין קול שופר לקידוש בשבת. לגבי קול שופר כתב: "אמנם לענין שופר שנשאלתי אם יוצאין בשמיעתו ע"י הטעלעפאן. זה פשוט לענ"ד דלא יצא. דלא עדיף מהתוקע לתוך הבור או לתוך הדות לאותן העומדים בחוץ, אם קול שופר שמעו בלי קול הברה כלל יצאו ואם קול הברה שמעו עם קול שופר, לא יצאו ... וה"נ בא הקול ע"י הטעלעפאן מעורב לא כמו הקול של האיש שמדבר רק קולו כאוב וגם קול השופר ישתנה בודאי ויתערב כמו דרך הברת הטעלעפאן וז"פ"³⁰. אולם לגבי קידוש הוא כותב: "אך יש לומר לגבי קידוש שבת ויו"ט דפסקינן בשי"ע סי' רע"ג דאם קידש בביתו ושמע שכנו ושלחן ערוך גם לפני שכנו יצא שכנו אם נתכון שמוע ומשמיע, א"כ אם שומע על ידי הטעלעפאן ג"כ יוצא חבירו כששלחן ערוך לפניו גם אם הוא בריחוק הרבה פרסאות... וכן לענין מגילה נשאלתי אם יוצא השומע מהקורא בטעלעפאן, ומכל הצדדים שחתר השואל לא מצאתי לאסור, דבאמת במגילה לא פסול אם נתעבה קול הקורא"³¹.

כך גם כתב מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שהבחין בין קול שופר לבין תפילה: "ואם נבוא להסתפק שמא זה נקרא קול הברה ולא עצם הקול, אין לנו חלוק זה כ"א דוקא בשופר, ששם הקפידה תורה על הקול שיהי קול שופר, ועוד כמה דרכי קפידא, שלא יהיה שינוי בקול, כמו שלא יהיה מצופה בדבר אחר וכיו"ב, כמבואר באו"ח סי' תקפ"ו ותקפ"ז, משא"כ בעניני תפילה, דכל שהוא שומע הענין אין קפידא ויכול לענות"³².

כך גם כתב הגרצ"פ פראנק, ובכך השיב לגר"י ווייס לגבי שמיעת המגילה באמצעות מכונת שמיעה שלדבריו זהו קול הברה ומשום כך לא ניתן לצאת בזה ידי חובת קריאת התורה, תקיעת שופר ומגילה: "וע"ז השבתי לו דלפום ריהטא לא בחדא מחתינהו, דזה שמצינו במשנה לענין תקיעת-שופר דאם שמע קול הברה לא יצא, הוא משום דשופר מעכב אם יש תערובת של שופר אחר או שאינו ממין שופר, אבל בקריאת התורה או במגילה, הרי הוא שומע קול הקורא, אלא שמעורב גם קול אחר, יש לדון דשפיר יוצא גם כשמתערב בו מקול אחר, דהכל הוא מכח הקורא וכל הקולות כשרים אלא שיהיה מכח בר-חיובא"³³.

על פי זה נראה שכלל אין הגבלה של קול הברה בקריאת מגילה, ונראה שה"ה גם בהבדלה, וניתן יהיה לצאת ידי חובה בשמיעת הבדלה באמצעות מכשירים אלקטרוניים.

ג. קול הברה

גם לגבי תקיעת שופר, אשר לגביה מצאנו במשנה את הדרישה שהשומע ישמע קול שופר ולא קול הברה, יש להבחין מהו קול הברה, וממילא, האם קול שמועבר באמצעות מכשירים אלקטרוניים כדוגמת טלפון הוא בגדר קול הברה.

²⁸ ספר אבודרהם, פורים. וראה גם בספר המנהיג, הלכות ראש השנה, עמ' שטו.

²⁹ שער הציון, סימן תקפז, ס"ק יד.

³⁰ שו"ת מנחת אלעזר, חלק ב, סימן עב.

³¹ שם.

³² שו"ת אורח משפט, אורח חיים, סימן מח. כך גם הביא בשו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן יא, אות ט, בשם ספר פני מבין: "שהעלה להלכה ג"כ בכזאת לענין שמיעה ע"י טליפון, דבתקיעת שופר אין שום ספק דלא יצא דהוי כתוקע לתוך הבור או לתוך הדות דלא יצא דשמע קול הברה, אבל קריאת התורה וקריאת המגילה י"ל דשרי, ורק בעינן שיהא בקירוב מקום באופן שלא מפסיק צוואה או ע"ז בינו לבין הציבור, דאם מפסיק הרי י"א באו"ח סי' נ"ה סעיף כ' דאין עונה אחריהם, ובשעת הדחק אפשר לצאת גם בכה"ג".

³³ מקראי קודש, שם, עמ' צה-צו.

מהו קול הברה? דומה כי ניתן להציע שני הסברים: (1) קול נלווה שאינו הקול המקורי. (2) קול חלש או לא איכותי.

הנה המשמעות הפשוטה של המילה הברה היא הקול הנלווה, וכך לכאורה משמע מרש"י שהבחין בין קול השופר לקול ההברה: "אם קול שופר שמע - בלא קול הברה - יצא. אם קול הברה שמע - עם קול השופר - לא יצא".³⁴ אמנם, הסבר זה מפרש את המשמעות המילולית,³⁵ ואילו ביחס לסיבת הפסול ניתן לדייק מרש"י שסיבת הפסול אינה רק אם שמע קול הברה אלא אפילו קול הברה שמעורב עם קול השופר המקורי. כך גם נראה מהמשך הסוגיה שעיקר הבעיה נעוץ בקול המעורב: "ליפוק בתחילת תקיעה מקמי דלערבב קלא",³⁶ כלומר, הבעייתיות היא אפילו כאשר שומע קול שופר אלא שהוא מעורבב עם קול ההברה. כך אכן פירש במשנה ברורה³⁷ ובביאור הלכה.³⁸ בביאור הלכה אף מסיק מכך שבמקום שבו שומע קול שופר לחוד וקול הברה לחוד לא תהיה בכך כל בעיה: "ודע עוד דטבע הוא לתוקע בין ההרים או ביער נשמע קול החוזר ומדסתמו הפוסקים ולא הזכירו דיש לזוהר בענין זה משמע דאין זה עירבוב הקול אלא הקול נכפל אחר שנגמר הקול הראשון".³⁹

אמנם לשונו של הטור מטה לכאורה לכך שהפסול נעוץ בקול הברה ולא בקול מעורבב: "לפיכך העומד בבור או בחבית גדולה ותוקע ושמעו אחרים מבחוץ לא יצאו שאין שומעין אלא קול הברה",⁴⁰ אולם מתחילת דבריו הוא מגדיר את המקום הראוי לתקיעה: "מקום שתשמע בו התקיעה בלא עירבוב אבל אם שמע בערבוביא לא יצא".⁴¹

מאידך, מדברי הט"ז נראה שקול הברה הוא קול חלש או לא איכותי, ומשום כך פסל הט"ז קול מאחורי בית הכנסת משום קול הברה, למרות שמאחורי בית הכנסת, אין הד כמו במערה וכו' ורק הקול נשמע באופן חלוש: "ולפ"ז גם בתוקע בבה"כ ויש עומדי' בחוץ קצת רחוק מבה"כ יש ג"כ בזה שייכות הבחנה לפי הריחוק מבה"כ".⁴² על כך כתב בביאור הלכה: "ונראה מהט"ז דמפרש קול הברה קול חלוש וקול הנשמע מחוץ לבנין ומרחוק אינו כ"כ חזק כמו קול שנשמע מקרוב ומבפנים אבל לענ"ד דקול הברה האמור לענין שופר פירושו קול מעורבב וכלישנא דגמרא בסוגיין ליפוק בתחילת תקיעה מקמיה דלערבב קליה וקול כזה אינו נשמע מחוץ לבנין שע"ג קרקע ואפילו בעומד רחוק ממנו אלא בקול שיצא מתחת הקרקע וכן מצאתי להדיא לרבינו מנוח וז"ל על מה שכתב הרמב"ם בור ומערה אמר המפרש בור הוא בחפירה והוא עגול ומערה הוא מקורה בקירוי ומרובעת ודרך אלה המקומות כשאדם צועק ומדבר או תוקע בהן שמתבלבל הקול ונראה כאילו אחר מדבר כנגדו ואותן העומדים בבור וכו' לפי שהקול אינו מתבלבל להם אבל העומדים בחוץ שהקול מתבלבל להם יותר מאשר בבור".⁴³

³⁴ רש"י, ראש השנה כח ע"א, ד"ה אם קול שופר שמע, וד"ה אם קול הברה שמע.

³⁵ בשו"ת ארץ צבי לר' אריה צבי פרומר, סימן כג הביא הסבר אחר: "אך המעיין בזה"ק שלא ק"ח: וקסט. יראה לעינים דקול הברה אינו קול האדם כלל רק קול זר שה"י טמיר ונחבא גו נקיין ומחילין דעפרא. ואין רא"י לקול טעלעפאן שהוא תולדות קול האדם ממש אפשר שיוצא בו...".

³⁶ ראש השנה כח ע"א.

³⁷ שם, ס"ק ו.

³⁸ שם, ד"ה ואם קול.

³⁹ ביאור הלכה, שם.

⁴⁰ טור, אורח חיים, הלכות ראש השנה, סימן תקפז.

⁴¹ שם. וראה בשער הציון, שם, ס"ק ז שכתב על דברי הטור שאכן מלשונו נראה שהפסול הוא בקול הברה בלבד, אלא שאולי: "לאו דוקא נקט".

⁴² ט"ז, אורח חיים, סימן תקפז, ס"ק א.

⁴³ ביאור הלכה, שם.

לפי ה"ט"ז יוצא, לכאורה, שבכל מקום שבו הקול נשמע היטב אין חשש של קול הברה. אמנם הבנתו של ה"ט"ז את המונח הברה גורמת לחומרא בהקשר המקורי, אולם בהקשר שלנו יתכן שתצא מכך קולא. יש לציין שכדעת ה"ט"ז, לפחות כחומרא, פסקו רבים כפי שהעיר בביאור הלכה: "ומ"מ למעשה אין לזוז מדברי ה"ט"ז שכל האחרונים העתיקו דבריו להלכה דהשומע קול שופר מאחורי ביהכ"נ בריחוק מקום תלוי לפי הבחנתו אם שמע קול שופר או קול הברה".⁴⁴

כיוצא בזה יש להעיר על דבריו של המנחת אלעזר שהביא ראיה לכך שבהלכות קידוש אין את המגבלה של קול הברה: "אך יש לומר לגבי קידוש שבת ויו"ט דפסקין בש"ע סי' רע"ג דאם קידש בביתו ושמע שכנו ושלחן ערוך גם לפני שכנו יצא שכנו אם נתכון שמוע ומשמיע, א"כ אם שומע על ידי הטעלעפאן ג"כ יוצא חבירו כששלחן ערוך לפניו גם אם הוא בריחוק הרבה פרסאות".⁴⁵ לכאורה אם המשמעות של קול הברה הוא קול הד נלווה, הרי שכלל לא ברור שבשכן המתגורר בבית סמוך⁴⁶ יש קול הברה. משום כך נראה שגם המנחת אלעזר הבין שקול הברה הוא קול חלוש ולא קול שמהדהד מהקול המקורי.

כך גם נראה שהבין בשו"ת נשמת חיים לר' חיים ברלין, סימן עט שכתב: "על דבר השומע קול הברה במגילה, בדעתי הראשונה אני עומד, דכמו שאם שמע בלשון שאינו מבין, (אם אינו לה"ק) לא יצא, משום שאינו יודע מה ששמע, הוא הדין בשמע קול הברה הרי ג"כ אינו יודע מה ששמע".⁴⁷ כך גם כתב הגרמ"פ בשו"ת אגרות משה: "דאין שייך זה לקול הברה שבמתני' דר"ה דף כ"ז שהרי הכא נשמע קול חזק ובריא".⁴⁸ כך גם כתב להלכה בשו"ת ים הגדול לרי"מ טולידאנו, אם כי הוא לא התייחס בתשובתו למשמעותו של קול ההברה: "ואמנם ברדיו וטיליפון נר' ברור דאף המשמיע מתכוין לברכה ולהוציא י"ח כל השומע לו, יצאו השומעים י"ח אף בתקיעת שופר ומגלה וכ"ש במצות אחרות התלויות בקול ובדבור, דאין ריחוק המקום מעכב כיון דהקול נשמע היטב ונקרא כחו דמשמיע".⁴⁹

ד. פוסקים בדור הראשון

המנחת אלעזר, שאת תשובתו ציטטנו לעיל, פסק שבמצוות שופר, בה יש דרישה לשמוע קול שופר בלבד, לא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת תקיעת שופר באמצעות טלפון: "אמנם לענין שופר שנשאלתי אם יוצאין בשמיעתו ע"י הטעלעפאן. זה פשוט לענ"ד דלא יצא. דלא עדיף מהתוקע לתוך הבור או לתוך הדות לאותן העומדים בחוץ, אם קול שופר שמעו בלי קול הברה כלל יצאו ואם קול הברה שמעו עם קול שופר, לא יצאו ... וה"נ בא הקול ע"י הטעלעפאן מעורב לא כמו הקול של האיש שמדבר רק קולו כאוב וגם קול השופר ישתנה בודאי ויתערב כמו דרך הברת הטעלעפאן וז"פ".⁵⁰ לא נראה שהמנחת אלעזר היה סבור שבאמצעות הטלפון ניתן לשמוע את קול השופר וקול נלווה, אלא נראה שהוא תופס את משמעותו של הקול המעורב כקול השונה מהקול המקורי, ובמקרה של תקיעת שופר במערה זהו שילוב של קול שופר וקול הד וביחד זהו קול מעורב, ובמקרה של טלפון קול הטלפון נשמע כקול מעורב ולא צלול.

⁴⁴ שם.

⁴⁵ שם.

⁴⁶ ראה: משנה ברורה, שם, ס"ק כח.

⁴⁷ שו"ת נשמת חיים, סימן עט.

⁴⁸ שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ב, סימן קח.

⁴⁹ שו"ת ים הגדול, אורח חיים, סימן כט.

⁵⁰ שו"ת מנחת אלעזר, חלק ב, סימן עב. כך גם כתב הרצ"פ פראנק: "אבל בקריאת התורה או במגילה, הרי הוא שומע קול הקורא, אלא שמעורב גם קול אחר, יש לדון דשפיר יוצא גם כשמתערב בו מקול אחר, דהכל הוא מכח הקורא וכל הקולות כשרים אלא שיהיה מכח בר-חיובא" (מקראי קודש, שם, עמ' צה-צו).

כך נראה שהבין גם תלמידו בעל נטע שעשועים, אולם דווקא משום כך הוא סבור שבזמנו הוא, כאשר קול הטלפון השתפר ונהיה איכותי יותר, ניתן לצאת בו ידי חובה גם בשמיעת קול שופר: "ואנא עבדא דסגידנא קמ"י ומקמ"י דיקר אורייתא קדישא ברתת ובזיעה, ובכבוד במורא... ובנוגע ומצות תק"ש אני אומר, הנה רבינו בעל מנח"א הדפיס חיבורו עדו בשנת תרס"ז ואולי התשובה הלז נערכה מאתו איזה שנים קודם ג"כ, ואז כלפני ארבעים שנה בערך יוכל להיות שאכתי לא הי' מלאכת הטעכאני"ק גבוה כ"כ ולא שמעו על הטעלעפאן רק קול הברה עם הקול שופר, אבל בזמנו שנתייפו עבודות הללו בעשר מעלות... ואנו רואים שקול תקיעה או שברים או תרועה ע"י הטעלעפאן הוא קול שופר ממש, בלי שום תערובת קול אחרת... הנה בשעת הדחק וצורך גדול וא"א בענין אחר שפיר יש לומר דיש למורה לפום גודל הנחיצות מקום להכשיר ולהתיר מצות תקיעת שופר ע"י טעלעפאן באופן שנכרי יעשה את כל הפערבינדונג (=ההתקשרות);".⁵¹ וכ"ש מצוה מדרבנן כמו מקרא מגילה: "שכן אין שום ספק שבעולם דשפיר יכולין לצאת מצות מגילה ע"י טעלעפאן ואפילו שלא מדחק".⁵²

אמנם, בעל נטע שעשועים מעיר כי משו"ת הלכות קטנות נראה לכאורה אחרת מהכרעתו של המנחת אלעזר. כך נשאל הר"י חגיז: "היו יושבין במערה וקורין את המגילה ואחד שומע מרחוק את הבת קול, וכן בשופר אם יצא. ולא ששמע קול הברה אלא בת קול ברור... אפשר דכיון דבעינן שומע ומשמיע ואות בת קול שנעקר ונצטייר באויר ופורח אין לו עוד קשר עם המשמיע, לא יצא".⁵³ מדברי הר"י חגיז ניתן לדייק כמה דיוקים: הבעייתיות בקול ההברה הוא חוסר הבהירות ומכאן היתרון של בת קול. אולם למרות היתרון שבבת קול עדיין הניתוק בין השומע למשמיע מהווה בעיה. יש לשים לב שבשונה מהמנחת אלעזר, מדברי הר"י חגיז עולה שאין להבחין בעניין זה בין תקיעת שופר למקרא מגילה. בעל נטע שעשועים מתרץ את הקושיה כך: "אולם אחר עיון כ"ש נלע"ד לא דמי שמיעת הטעלעפאן לנחן הבת קול הנ"ל שבהלק"ט, דבשלמא התם מיירי דהקול נפסק ופורח ואין לו עוד שום קשר עם המדבר, דהיינו המשמיע, אבל בדיבור על ידי הטעלעפאן לא כן הוא, אלא שבשעת שמשמיע המשמיע אין כאן שום הפסק, ואותו הקול ממש שמדבר המשמיע שומע חבירו אפילו ברחוק כו"כ (=כמה וכמה) מאות פרסאות תיכף ומיד באותו רגע כמימרא בלי שום הפסק ויש התקשרות גמור בין השומע ובין המשמיע, אם כן בכגון דא גם לדעת הלק"ט יוצאין יחיד המצוה".⁵⁴

אם כן לדידו של בעל נטע שעשועים, הדרישה היא שהקול יהיה ישיר ורציף בין המשמיע לשומע. ומשום כך בשונה מבת קול בטלפון השמיעה סמוכה לדיבור ומשום כך ניתן לצאת כך ידי חובה. על כך יש להעיר כי גם בדורותינו לא בכל המכשירים האלקטרוניים הקול הנשמע צמוד לרגע הדיבור. פעמים בתקשורת באמצעות אינטרנט (והדבר תלוי פעמים במהירות פס האינטרנט), ניתן לראות את הפער שבין הדיבור לשמיעה, ולפיכך תהיה בכך בעיה על פי דבריו של הנטע שעשועים. כך גם כנראה סבור החזו"א כפי שהובא בתשובתו של הגרש"ז אוירבך: "נזדמן לי לדבר עם מרן בעל החזו"א זצ"ל ואמר לי שלדעתו אין זה כ"כ פשוט, ויתכן דכיון שהקול הנשמע נוצר ע"י המדבר וגם הקול נשמע מיד כדרך המדברים "אפשר" דגם זה חשיב כשומע ממש מפי המדבר או התוקע, וכמדומה לי שצריכים לומר לפי"ז דמה שאמרו בגמ' אם קול הברה שמע לא יצא, היינו

⁵¹ שו"ת נטע שעשועים לר' נטע שלמה שליסל, קונטרס התשובות, סימן ד, אות יא.

⁵² שם, אות יב. אמנם יש להעיר שקיימת מחלוקת אם מצוות הבדלה היא מדרבנן או מדאורייתא. אולם בעל נטע שעשועים כתב זאת רק בדרך של כ"ש.

⁵³ שו"ת הלכות קטנות, חלק ב, סימן רעו.

⁵⁴ שו"ת נטע שעשועים, שם.

מפני שקול הברה נשמע קצת לאחר קול האדם משא"כ בטלפון ורם – קול"י.⁵⁵ כלומר על פי החזו"א יש צורך בשני תנאים: א) שהקול יוצר על ידי המדבר. ב) שישמע מיד ללא שיהוי.⁵⁶ מאידך, בשו"ת שערי דעה הסתפק האם כאשר הקול מתעכב מעט יש בכך משום גרמא: "אם ע"י גרם וסיוע של ד"א אדם יוצא יד"ח במ"ע שהכלי הטלפון הוא המסייע להשמיע הקול לאחרים ואפשר הדבר מתאחר קצת עד שהכלי תפעול פעולתה, וא"כ בכה"ג הוי רק גורם לקיום המ"ע, ואולי אין יוצאין באופן זה".⁵⁷ ובהמשך דבריו הביא ראיה לכך שאין כל חשש בכך שהקול מתעכב מעט: "ואף דיש לדחות קצת דשמא ל"ד לשמיעה המורגל שהוא מפה לאוזן משא"כ ע"י הכלי אפשר שהדבר מתאחר קצת מ"מ לפענ"ד יש רא"י ברורה דלא מחלקין כה"ג לענין מצ"ע, מנזיר ד' לענין יכול מגלחין ותגלחתו מצוה, ואם גילחו שלא בתער לא יצא, דמפרש הש"ס שם למיעוטי סך נשא... ופי' הערוך שהסם הזה דרכו לפעול שישיר או לא יגדל שער... ולפי"ז למה לן מיעוטיא דבכה"ג ל"ה גילוח הא בלא"ה לא דמי לגילוח שמשיר השער בשעת מעשה, אע"כ דאין לחלק בזה".⁵⁸

והנה התנאי הראשון אותו מצאנו בדברים שהביא הגרש"ז אורבך בשם החזו"א: "שהקול הנשמע נוצר ע"י המדבר", לכאורה זו גם כוונתו של הגרצ"פ פראנק: "דהכל הוא מכח הקורא... אלא שיהיה בר חיובא". והסביר זאת הר"י כהן: "שהעיקר הוא שהקול יבוא מכח בר חיובא, ובמקרא מגילה שהמצוה היא הקריאה, אפילו אם הקול של הקורא בא דרך מגביר-קול או טלפון יוצאים בזה יד"ח, כיון שסוף כל סוף בא מכח הקורא שהוא בר חיובא, וכל שבא מכח הקורא נחשב כקול ממש. ובה נסתרו דברי המערערים על מקרא מגילה ע"י מגביר-קול או טלפון – משום שדרך הטלפון או המגביר-קול לא נשמע קול האדם אלא קול אחר שנתהווה מקולו, ודומה לתקליטים, אבל לפי האמור אינו דומה לתקליט שנפסק כוח האדם ונעשה קול אחר, אבל במגביל קול או טלפון, אפילו אם נאמר שלא נשמע קול האדם אלא קול אחר, מ"מ עדיין לא נפסק כח קול האדם, ולא נשמע הקול אלא כשבוא קורא, והכל בא מכח הקורא ונחשב כקולו ממש".⁵⁹ גם מרן הרא"ה קוק כתב כי מותר לענות על שמיעת קדושה או ברכו באמצעות רדיו או טלפון. בדבריו הוא מוסיף ומסביר מדוע אין לחשוש להפסקה על ידי מקום מטונף: "הנה אנחנו קיי"ל שמאחר שהצבור במקומו יש שם עשרה במק"א (במקום אחד) אין שום מחיצה מפסיקה בין ישראל לאביהם שבשמים, ויכולים לענות אפילו אלה ששומעים מרחוק... רק מה שיש לדון בזה הוא מצד דעת ה"א שהובא בשו"ע או"ח סי' נ"ה הנ"ל, שצריך שלא יהיה מפסיק מקום מטונף או

⁵⁵ שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן ט.

⁵⁶ להלן הערתו החשובה של חיים רוטנברג:

"זה דורש בירור כי מהירות הקול באוויר היא כ-344 מ'. כלומר אין כאן שום מיידיות (כפי שחשב בטעות ניטון למשל). בכל מקרה יש "שיהוי". נכון שבטלפון הוא יהיה גדול יותר כי הוא פונקציה ישירה של המרחק בין המשמיע ובין השומע, אבל מבחינה פורמלית, יש שיהוי בכל מקרה.

הנקודה השנייה נוגעת לטיב הקול הנשמע או הנקלט ע"י השומע. בכל מקרה, בגלל האינטרקציה בין גל הקול ובין המולקולות המרכיבות את האוויר, קיים שוני מסוים בין טיב הקול כאשר הוא נוצר ע"י המשמיע ובין טיב הקול הנקלט ע"י השומע.

כך שפורמלית שתי הדרישות בעייתיות. אבל מצד שני, אפשר להשתמש בכלל שאין לדיין אלא מה שענינו רואות, ולכן שינויים אלה בטלים לעומת המקרה של אמצעי מלאכותי המשמש כתווך להעברת האות – קול השופר או קול הקורא או האומר. אחרת אין גבול לדבר.

מצד שני אפשר להסביר את הבעיה כך: לא מדובר בעניין טכני אלא בעניין מהותי, כלומר: הנשמה של פלוני מדברת ולא מתרי הקול שלו. אם כך, שאלת טיב האמצעי המשמש להעברת הגל הנוצר, איננו חשוב (חוץ ממקרה השופר, כי קול נוצר על הקרן) לכאורה, אלא אם כן אומרים שזו גזרת הכתוב: אמצעי טבעי ולא מלאכותי. אם הוא אינו חשוב, השאלה לענ"ד הופכת להיות האם הצד השומע – כלומר הנשמה של השומע מזהה מי מדבר."

על כך אבקש להוסיף, כי על היחס בין הדיוק המדעי לבין המציאות הרגילה הנתפסת בחושים, הערתי בהרחבה במאמרי "לא ניתנה תורה למלאכי השרת".

⁵⁷ שו"ת שערי דעה, סימן ב, הובא בשו"ת נטע שעשועים, שם, אות ד. וראה גם, שם, באות יב.

⁵⁸ שם.

⁵⁹ הררי קודש, עמ' צו, הערה 2.

ע"ז, ויש גורסים כותי, אלא שהפוסקים נקטו לעיקר שכותי כלומר נכרי אינו מפסיק, אלא ע"ז ומקום טינוף, דוקא. ולפ"ז י"ל שבשטח של העברת הקול ע"י רדיא /רדיו/ שהוא מתפשט במקומות רבים, י"ל שיש שם אלה המפסיקים, וע"כ לכתחילה אין כדאי להכנס בספק זה לשמוע כדי לענות. אבל אם מזדמן הדבר ששמע יכול לענות, חדא דיש לסמוך בדיעבד על הדעה הראשונה... וגם שיטת המחמירים י"ל דהרדיא או הטלפון שהם משמרים את הקול ע"י מכוונות נחשב כאילו אין הקול עובר כלל במקומות אחרים, ואין לנו ראייה שעבר דרך עכו"ם או מקום מטונף. ולא מבעי הטלפון בא רק ע"י החוטים י"ל כן, אלא אפילו הרדיו שמתפשט בכל מקום, מ"מ מאחר שאינו נתפס לשמיעת אדם כ"א ע"י המכונה, י"ל דאין העברתו נחשבת העברה במקום טומאה כלל, כ"ז שלא בא למציאות לשמיעה ע"י המכונה".⁶⁰ כלומר מעבר להיבט ההלכתי האם יש הגבלה כזאת, הראייה קוק רומז לכך שהטכנולוגיה היא כזו שלא מעבירה דרך את הקול ממקומו של המשמיע עד למקומו של השומע, וממילא אין לחשוש להעברת הקול דרך מקומות מטונפים.

כך גם פסק בשו"ת ים הגדול לרי"מ טולידאנו שהבחין בין טלפון ורדיו לגרמפון: "דבטליפון ורדיו אנה"נ דמהני, מפני דקול האיש הקורא בעצמו נשמע לאזן השומע הגם שהוא רחוק הרבה **ותמונתו אינם רואים זולתי קולו**, לא איכפת, אבל הקול הנקלט בגרמפון, כבר פסק כח האיש, והוא רק חקוי ותמונה מהקול ומעשה קוף בעלמא הוא... וא"כ ה"נ דכוותה כמו שאין משגיחין בבית הקול, שהוא בבואת הקול הנשמע מבין הכתלים, לענין עדות הכי נמי אין בבואת הקול זה מוציא י"ח לשומע, ומינה לגרמפון דהוי כמו בבואת הקול וגרע טפי משום דבר עבר זמן רב מעת שנפסק קול האיש שדבר במכונה, הא ודאי דלא מהני".⁶¹ אמנם מדבריו נראה שהוא מקל ברדיו וטלפון למרות שנשמע רק קול ולא מראה, ולכאורה בהעברת קול באמצעות סקייפ יש עוד מעלה מעבר לטלפון ורדיו שגם את תמונתו של המשמיע ניתן לראות, אולם לא נראה שבתמונה מסוג זה יש מעלה, ונראה שגם הרי"מ טולדיאנו התכוון לתמונת במשמעות של מראה אמיתי של המשמיע אותו ניתן לראות בקריאת מגילה רגילה.

ה. פוסקי זמננו

לעומת דברי הפוסקים הנ"ל, פרסם הגרש"ז אוירבך מאמר בקובץ סיני⁶² ובו הוא מסביר את דרך פעולתו של רם קול. מסקנתו היא כי מדובר ביצירה של קול חדש ולא בהעברה של קול מעורבב,⁶³ ולכן לא ניתן לצאת ידי חובה בכל המצוות שבדיבור כאשר הקול מועבר באמצעות מכשירים אלו. כך הוא מסביר את דרך פעולתו של מיקרופון: "מיקרופון - קולט גלי קול והופך אותם לזרמים חשמליים. השינויים בזרם עם הזמן וכן עצמת הזרם אופייניים לקולות שנקלטו ע"י המיקרופון. המיקרופון בנוי מקופסת פח שהמכסה עשוי עפ"י רוב מפח דק וגמיש הנוח לקבל השפעה מגלי קול. מכסה זה הנקרא "ממברנה" מהודק לגרגרי פחם הנמצאים תוך קופסת פח. דרך הממברנה והפחם עובר זרם מסוללה חשמלית או מן הרשת, והיות שהפחם הוא מוביל טוב והזרם עובר בו בנקל, לכן כשהגרגרים צפופים ונלחצים יפה אחד אל השני כח הזרם אז חזק, ואם הם נוגעים זה בזה רק באופן רפה אז הזרם הוא מעט וכחו חלש. זעזועי הזרם מן המיקרופון מוגברים עפ"י רוב

⁶⁰ שו"ת אורח משפט, אורח חיים, סימן מח.

⁶¹ שו"ת ים הגדול, אורח חיים, סימן כט.

⁶² כרך כב (תש"ח).

⁶³ על אלה הסבורים כך הוא כותב: "וברור הוא בעיני שזה מוזר רק לאלה שאינם יודעים כלל מה טיבם של המכשירים האלה (וחושבים מחשבות הבל שחוטי הטלפון או גלי הרדיו מוליכים ממש את קול האדם. וכדי להוציא מלבם טעות זו הארכתי מאד בביאור הדברים) אבל לא ליודעים את האמת, כי בדברי בזה עם מביני מדע ויודעים בהלכה כולם הסכימו ל" (שם).

במגביר אלקטרוני ומועברים למרחקים בעזרת חוטים (כמו בטלפון) או באופן אלחוטי (למשל ברדיו). כך הם מגיעים למכשיר הקולט המכיל "אזניה" או רם קול ההופך את זעזועי הזרם בחזרה לקולות. עיקרו של הרם - קול (או האזניה) הוא שהוא מכיל סליל המקיף ברזל וזה הופך למגנט כשעובר בסליל זרם. המגנט מושך אליו ממברנה של פח דק וגמיש. כח המשיכה של המגנט תלוי במידת הזרם העובר בסליל, כאשר הזרם חזק משיכת הממברנה חזקה, וכשהוא מקבל זרם חלש גם כח המגנטיות שבו חלש. בשעה שאדם מדבר או מנגן בקרבת מיקרופון הוא מזעזע בקולו את האויר שמסביבו ויוצר בו גלי קול בהתאם לגלי הקול שהשמיע. גלי הקול כשהם מגיעים לממברנה של המיקרופון מזעזעים אותה - כדוגמת התוף שבאוזן האדם - מובן הדבר שע"י הזעזועים משתנה חליפות צפיפות הפחם בהתאם לכח הלחץ שהממברנה מזדעזעת ונלחצת על הפחם. ולפי האמור קודם יוצא שהשינויים הללו משנים גם את כח הזרם והוא פעם חזק ופעם חלש בהתאם לזעזועים של קול המדבר והמנגן. גם מובן הדבר כי ע"י זה שהזרם משתנה חליפות פעם יגדל ופעם יקטן, הרי הוא גורר אחריו שגם כח המשיכה של המגנט ישתנה חליפות וימשוך אליו את הממברנה פעם חזק ופעם חלש, ונמצא שאף גם ממברנה זו של המכשיר הקולט תתנדנד ממש כאותן התנודות שזעזועי הקול גרמו להניד את הממברנה של המיקרופון, והריהי מזעזעת את האויר שמסביבה ממש כאותם הזעזועים שנעשו בתחילה ע"י מיתרי קול האדם המדבר בקרבת המיקרופון, והקול נשמע משום כך כאילו הוא יוצא ממש מפי המדבר. הרם - קול שונה מהאזניה בכך שניתן להעביר דרכו זרמים יותר חזקים ולגרום זעזועים חזקים של הממברנה. אל הממברנה ברם - קול מחובר בדרך כלל גם משטח פלסטי (או עשוי מקרטון) די גדול המזדעזע עם הממברנה וכך מזעזע הרם - קול בחזקה את האויר שבסביבתו ונשמעים קולות חזקים. כדי להפעיל כהלכה את הרם - קול יש צורך להגביר לפני כן (במגביר אלקטרוני) את הזעזועים המגיעים מהמיקרופון. נמצא שאף לוח הרם - קול מרעיד את האויר שמסביבו ויוצר בו גלי קול בדיוק כאותם הגלים שנעשו בתחלה ע"י מיתרי קול האדם, אך יותר חזק. במגביר של הרם - קול יש מווסת (רגולטור) שבעזרתו ניתן לשנות את ההגברה, וכך להתאים את עצמת הקולות למדה הדרושה".⁶⁴

על פי התיאור הנ"ל מגיע הגרש"ז למסקנה שלא ניתן לצאת באמצעות מכשירים אלו ידי חובת כל המצוות שבדיבור:⁶⁵ "נראה שהשומע קול שופר או מקרא מגלה ע"י טלפון או רם - קול (אף אם לא נאמר שהקול משתנה קצת ולענין שופר דינו כתוקע לתוך הבור או דות) לא יצא כלל ידי חובתו, משום דדוקא כשרושם שמיעת האוזן נעשה באופן ישר ע"י קול השופר שמזעזע את האויר ויוצר בו גלי קול אז חשיב כשומע קול שופר, משא"כ כשהאוזן שומעת רק תנודות של ממברנה אף על פי

⁶⁴ שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ט. הערה: שאלה זו קשורה לדין ההלכתי בדבר מעמדו של שתל קוכליארי בהלכה, שכן השתל הקוכליארי, להבדיל ממכשיר שמיעה רגיל, מחליף את פעולתו של השבלול, ויוצר קול חדש לגמרי. עם זאת, יש מקום לחלק בין מצב בו האדם כלל אינו יכול לשמוע אחרת, כפי שהוא בנושא השתל הקוכליארי, לבין הנדון שבפנינו.

⁶⁵ האם יש ערך בשמיעת מגילה או שופר לסוברים שלא יוצאים בכך ידי חובה? בשו"ת נשמת חיים לר' חיים ברלין, סימן עט כתב: "וגם דעיקר המצוה הוא פרסומא דניסא, מכל מקום הרי אם ישמע קול מנענים ומתופפים ומצלצלים לשמחת פורים, אין לך פרסומי ניסא גדול מזה, ואפי" הכי אין זה כלום, דכך תקנו חכמים לפרסומי ניסא ע"י קריאת המגילה או שמיעתה, ואם אינו יודע מה ששומע (את המגילה) לא יצא". אמנם כאשר לא מדובר בחיוב בשו"ת רבבות אפרים, אורח חיים, סימן נד, אות כד, סבור שיש ערך בשמיעת המגילה בטלפון, על אף שהוא סבור שלא יוצאים בכך ידי חובה: "נשאלתי בחולה שנמצא בבית החולים בפורים ואין מי שיקרא לפניו את המגילה אם אחד יכול לקרות רחוק ממנו את המגילה וישמע בטלפון. ואמרתי דיכול ובלו ברכות כי סו"ס החולה ישמע המגילה וירגיש בנס פורים". וכפי שכתב בספר רץ כצבי, חלק ב, נושאים כלליים, סימן נד, עמ' קכה לגבי תקיעת שופר בחודש אלול באמצעות הטלפון, שאין זו מצוה אלא רשות: "ועיקר תכלית תקיעת השופר בחודש אלול הוא להתעוררות ולחזרה בתשובה... ותכלית זו התקיימה גם בשמיעה בדרך הטלפון או באמצעות רמקול".

שגם אותן התנודות יוצרות באויר גלי קול ממש כדוגמת קול השופר אפי"ה מסתבר שרק קול תנודות ממברנה הוא שומע ולא קול שופר".⁶⁶

יש להזכיר כי הדברים נכתבו במקורם בשנת תש"ח הטכנולוגיה שנסקרה במאמר מתאימה לשנה זו.⁶⁷ אולם, נראה שאין בשינויים הטכנולוגיים הרבים שאירעו מאז בכדי לשנות את המסקנה ההלכתית, מפני שבכל מקרה מדובר ביצירה של קול חדש. גם בימינו, בנויים כל המכשירים והמערכות על המרת קולו של הדובר לפולסים חשמליים, ועל המרתם חזרה לגלי קול אצל השומע. אם כן, במדדים הקשורים לשאלות ההלכתיות לא חל שינוי. עובדה זו נכונה גם לגבי תוכנת סקייפ, ככל הידוע לנו.

על הכרעתו העקרונית של הגרש"ז חלק הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה⁶⁸, ופסק שלמרות שבמכשירים אלו מדובר ביצירה חדשה של הקול,⁶⁹ ניתן באופן עקרוני לצאת בהם ידי חובת מצוות שבדיבור. בדבריו הוא דוחה את הטענה: "שאומרים שנשמע קול אחר שנברא מקולו ולכן שייך דמיונו לנשמע מלאו בר חיובא דקול הברה לא שייך ללאו בר חיובא, הנה לדידי מספקא טובא אף אם נימא שהאמת כאמירת המומחים שלא נשמע קול האדם אלא קול אחר שנעשה מקולו, מטעם שכיון שעכ"פ רק כשהוא קורא נשמע הקול יש להחשיב זה כשמיעת קולו ממש דהרי כל זה שנשמע עושה קולו ממש". עוד הוא טוען שגם השמיעה הטבעית כאשר מנתחים את דרך פעולתה היא מורכבת יותר מאשר ההנחה שקול פשוט מועבר אליה: "ומנין לנו עצם כח השמיעה איך הוא שאולי הוא ג"כ באופן זה שנברא איזה דבר באויר ומגיע לאזנו. וכן מסתבר לפי מה שאומרים חכמי הטבע שהקול יש לו הלך עד האזן וגם יש קצת שיהיה זמן בהלכו, ומ"מ נחשב שהוא קול האדם לכן אפשר שגם הקול שנעשה בהמיקרופאן בעת שמדבר ששומעין אותו הוא נחשב קולו ממש וכן הא יותר מסתבר. וגם לא ברור הדבר מה שאומרים שהוא קול אחר".

יש להעיר כי ההשוואה למורכבות השמיעה הטבעית והאפשרות להסיק ממנה מסקנות לגבי הקול המועבר על השומע באמצעות מכשירים אלקטרוניים, הובאה כבר בגליוני הש"ס לגר"י ענגיל, אשר השיב עליה: "ובזכרוני מספרי המחקרים הטבעיים, דאין הקול עצמו של המדבר הוא הבא לשומע, אך קול המדבר מרעיד חלק האויר שבסמוך לו וחלק זה לסמוך לו וכן בסדר עד שנרעד חלק האויר שבאוזן השומע וכו'. לפי"ז כל השמעה תמיד רק גרם, עיין חולין ט"ז, א' דכח שני גרמא בעלמא הוא. והוי כל השמעה ע"י דבר אחר, ותו אין לחלק בין השמעה סתום לע"י טעלעפאן וכו'. ואולם אין לדון מהשמעה סתום להשמעה ע"י דבר אחר ממש כטעלעפאן, דהשמעה סתם אף דהוא ע"י גרמא, היינו חלקי האויר המתנודדים זה מזה, מ"מ הואיל ודרכה וטבעה בכך, שפיר חשיבא שמיעה ולא דמי לטעלעפאן, דאין זה טבע ודרך שמיעה בכך בעצמותה".⁷⁰

כך או אחרת, מסכם הגרמ"פ: "ומטעם זה אפשר אין למחות ביד אלו שרוצים לקרא המגילה ע"י המיקרופאן מצד ההלכה". אם כי אין הוא מוכן להתיר משתי סיבות: "הנה בדבר קריאת

⁶⁶ שם. וראה לעיל ליד הערה 55, שם הבאתי את דברי החזו"א כפי שהובאו בתשובת הגרש"ז שחלק עליו.

⁶⁷ כך אכן העיר הגרש"ז מפרסם את התשובה מחדש בשו"ת מנחת שלמה, בשנת תשמ"ו: "בזמן האחרון נתחדשו עוד סוגים שונים והנני להדגיש שמאמר זה נכתב רק לאותם הסוגים אשר קול המדבר לא מייצר שום זרם רק עושה בדיבורו שינויים קלים בעצמת הזרם שהמכשיר מקבל ממקור של זרם הבא מבחוץ. כמו כן יש היום מגבירי קול טרנזיסטורים אשר לגמרי אין בהן שום הדלקה וככו'. גם יש כאלה שהם מאד משוכללים באופן שאין צורך וגם אין גילגולים כלל שיד אדם תטפל בהם ולפקח עליהם בשעה שמשתמשים בהם להשמעת קול" (שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן ט).

⁶⁸ התשובה פורסמה בשנת תשי"ט ונראה שהוא מגיב למאמרו של הגרש"ז.

⁶⁹ כפי שהעיר חיים רוטנברג: המושג קול חדש דורש הבהרה כי רק במוח של המקבל קיים אותו קול – או ליתר דיוק כפי שכבר הערתי הנשמה שלו שומעת אותו קול. מבחינה פיזיקלית, בכל שלבי הביניים, יש גל אקוסטי או גל אלקטרו מגנטי, ומבחינת האנרגיה שהגל נושא, אין הבדל. יש הבדל במשרעת (amplitude) של הגל – ולכן יש צורך בהגברה מדי פעם, ויש הבדל בספקטרום התדרים המועברים אבל זה קיים גם כאשר הגל הוא אקוסטי בלבד.

⁷⁰ גליוני הש"ס, ברכות כה ע"ב.

המגילה ע"י מיקראפאן קשה לומר בזה הלכה ברורה כי לא נתברר כראוי איך נשמע ע"י זה ע"י אנשים הראוי לסמוך עליהם. ולכן אין ראוי לקרא המגילה שישמעו ע"י המיקראפאן". זאת ועוד: "אך מ"מ כיון שלא ברור להיתר והוא ענין חדש, בכלל יש למחות כדי למונעם מלרדוף אחרי חדשות אחרות שלהוטים בזה במדינות אלו".⁷¹

כמסקנת הגרמ"פ כתב גם בשו"ת שבט הלוי: "... בעיקר דין הקריאה גם בעניי מכבר הריני נוטה למש"כ ידידנו הגר"מ פיינשטיין בס' אגרת משה או"ח ח"ב שאין זה דומה לקול הברה המבואר בר"ה כ"ז ע"ב וכ"ח ע"א דהתם הוא תערובת קול אחר... והכא הוא אותו קול אלא שהגבר ע"י המיקראפאן".⁷² וגם הוא אינו מסכים להתיר לכתחילה: "מ"מ חלילה להנהיג חדשות כי זה תחילת הריסה... כי הפרצה של חדשות אינו בשעת ההתחלה אלא החינוך להנהיג חדשות בהלכה והוא כבדקא דמי כיון דרווח רווח".⁷³

גם בשו"ת ציץ אליעזר מביא הגר"מ וולדינברג תיאור הדומה לתיאור כפי שמובא במאמרו של הגר"ש לפי: "הקול ששומעים איננו הקול של השליח ציבור כי קול האדם חולף ונעלם ונהפך לזרם משתנה וגלי האויר משתנים לזרמים חשמליים קטנטנים ושוב מתחלפים הזרמים החשמליים לגלי - אויר וחוזר ונוצר מחדש גלי קול כאותם הזעזועים שנעשו בתחלה ע"י מיתרי קול האדם המדבר בקרבת הרדיו או הרם - קול אך יותר חזק וזאת בעזרת המנורות הנמצאות בו המגבירים את הזעזועים הנעשים ע"י האדם מעצמת דיבורו".⁷⁴

אמנם, בתשובה מאוחרת יותר הוא נוטה לכך שלמרות שבאמצעות מכשירים אלה נוצר קול חדש, בקריאת מגילה וכיו"ב אין בכך כל בעיה: "גם לעיקרא דדינא, האמת אגיד דבלבי מקונן ספק גדול גם לאידך גיסא דאולי בנוגע לקריאת המגילה וכיוצב"ז, מלבד בתק"ש (בתקיעת שופר), הצדק על הבעל מנחת אלעזר ועל מנחת אהרן הסוברים שאם שמעו את קריאתה דרך רם - קול דיוצאים יד"ח [וכמובן בכיוונו לכך המשמיע והשומעים], דלמרות כל המגרעות שישנו מסביב לכך כמבואר בספרי שם מ"מ שפיר יוצאים ע"כ ידי חובת עצם השמיעה, וכפי הנימוק שמסביר הגאון בעל מנחת אלעזר ז"ל בספרו שם שכותב שלכן י"ל דהשומע קריאת מגילה דרך הטלפון /הטלפון/ יוצא יד"ח משום דבאמת במגילה לא פסל אם נתעבה קול הקורא בהברה בשמיעה בריחוק מקום וכיוצא ע"ש. ולהוסיף ע"ז, דבעיקר מה שבעינן בזה הוא שהקול יהא יוצא ובא מכחו או אפילו מכח כחו של אדם בר חיובא, ויהא רק ממשמש ובא בלי הפסק (לאפוקי תקליטים), וזה ישנו כשהקורא משמיע את קול קריאתו באמצעות מיקרופון".⁷⁵

משום כך הוא מוכן למעשה להקל בדיעבד: "על כן למסקנא דדינא נראה לפענ"ד, דנהי דלכתחילה בודאי יש לעשות כל טעדיקי לחזר שלא להשמיע קריאת המגילה דרך מיקרופון. אבל בעברו וקראו בודאי אין מקום לבוא ולפסוק בסכינא חריפא שלא יצאו ידי חובתם והברכות כאילו היו לבטלה, ובאין דרך אחרת, או כפי שנשאלתי במקרה אחר על בית חולים גדול שא"א להעביר שמיעת

⁷¹ שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ב, סימן קח. על מסקנות אלו הוא חוזר בתשובה מאוחרת יותר, ראה: שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן קכו.

⁷² שו"ת שבט הלוי, חלק ה, סימן פד.

⁷³ שם. וראה שו"ת אבני ישפח לר' ישראל פסח פיינהנדר, אורח חיים, סימן מה.

⁷⁴ שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד, סימן כו.

⁷⁵ שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן יא, אות ה.

קריאת המגילה לחולים כי אם דרך המיקרופון, אזי המורה על כגון דא להתיר אפילו לכתחילה השמעת קריאתה באמצעות כלי המיקרופון אין מזחיחין אותו.⁷⁶

ו. שכיחותה של התקשורת באמצעות מכשירים אלקטרוניים כיום

בתוספת למה שכתבתי, ולולי דמסתפינא וכו', הייתי מצרף סברא נוספת: הנה בשו"ת בר ליואי לר' משולם יששכר הלוי הורביץ נימק את דעתו מדוע יש לפסול מצת מכונה בליל ראשון של פסח: "שכל מצוה שכתבה התורה לעשות לשמה ובעיני כוונה בעשיות המצוה אזי אסור לעשות לכתחלה עשיות המצוה ע"י משינה ולגרוע המעשה ממה שדרך רוב בני אדם לעשות. היינו אם דרך רוב בני אדם לעשות בגופם ולא ע"י גרם כח אדם ולא ע"י כלי אזי חלילה לשנות ומחויב לעשות בגופו דוקא כדרך עשיות רוב בני אדם דוקא ולא ע"י גרם כח אדם וגם לא ע"י כלי".⁷⁷ את היסוד העקרוני הזה הוא תומך בכמה ראיות: "כמו שמצינו לענין מלאכת שבת דאם אינו עושה כדרך עשיות רוב ב"א אינו חייב עליה והטעם דמצינו גבי מלאכת המשכן דכתיב ב' מלאכת מחשבת כנאמר בקרא לעשות בכל מלאכת מחשבת לכן לא היו עושין שום עשוי במלאכת המשכן זולת הדרך שעושין רוב בני אדם... ועוד ראי' מדברי הש"ס יבמות דף ק"ה דקאמר הש"ס שם גידמת חולצת בשיני'... עכ"ז לא מכשיר הש"ס לחלוץ בשיני' רק בגידמת אבל בשאר נשים אסור לחלוץ בשיני' וע"כ הטעם משום דגבי חליצה בעינן שיתכוונו שניהם... לכן בעינן דווקא שתחלוץ המנעל כדרך ששאר בני אדם חולצין ביד ולא בשן אלמא בכ"מ דבעינן כוונה לשמה צריך שיעשה לכתחלה דוקא כדרך שבני אדם עושין...".⁷⁸

על פי יסוד זה כתב בנו ר' חיים אריה הורביץ בשו"ת חיי אריה לגבי השמעת מצוות שבדיבר באמצעות הטלפון: ⁷⁹ "וגם יש נ"מ ... אם שמע קול שופר ע"י הטעלעפאן כיון שבעינן כונת שומע ומשמיע צריך ג"כ שתהי' השמיעה כדרך שמיעת רוב בני אדם ולא י"ח ע"י טעלעפאן".⁸⁰ בדורותינו, יש לכאורה לומר שסברא זו תוביל לתוצאה הפוכה. דרך העולם לתקשר כיום באמצעות מכשירי טלפון קוויים וסלולאריים, סקייפ וכו"ב, בצד הדרך הטבעית, סלולה לה דרך אלקטרונית שרבים עושים בה שימוש בכל רגע נתון, לצרכים פרטיים ולצרכים עסקיים. אם כן, יתכן שניתן להתייחס לדרך תקשורת זו כ"דרך רוב בני אדם" רגילים לעשות, ואין לדרוש קול מקורי. אמנם הקול שמועבר באמצעות מכשירים אלו אינו הקול המקורי, אולם יתכן שכלל אין בכך צורך, וכיום גם קול אלקטרוני ייחשב כקול לענין מצוות שבדיבור. מעין זה פסק בשו"ת בשבט הלוי לחומרא בנוגע לכתובה באמצעות מחשב.

דעת הפוסקים רבים היא שכתובה באמצעות מחשב אינה בגדר מלאכת כותב ונפק"מ לכתובה בשבת וכתובה בחול המועד. כך למשל הסביר בספר נשמת אברהם: "האותיות מופיעות על המסך על ידי "ירי" של אלקטרונים של חומר זרחני אשר מרוח על הדופן הפנימית של המסך ומאיר

⁷⁶ שם, אות י.

⁷⁷ שו"ת בר ליואי, אורח חיים, סימן יט.

⁷⁸ שם.

⁷⁹ אמנם בשו"ת נטע שעשועים, שם, אות ג חלק על סברת הבר ליואי הנ"ל וגם על סברתו של החיי אריה חלק: "אני אומר, שחוץ מזה שסברת זקנו מופרך... הנה בני"ד אולי גם זקנו מודה שהרי באמת התוקע תוקע בשופר ככל אדם, אלא שבאותו בית שתוקע יש שם אפאפראט של טעלעפאן הנושא קולו למרחוק, וגם השומע שמוע ככל אדם, ואם עושים שום שינוי בגוף המצוה, לא התוקע ולא השומע, אלא שבסיבת וגרמת כלי הטעלעפאן הקול נשמע ברחוק יותר... וא"כ ל"ש הסברה שכי' זקנו לענין מאשין מצות שעושה שינוי וגרעון בגוף עשיית המצות, כמובן לכל בר דעת".

⁸⁰ שו"ת חיי אריה, סימן ל. סברא דומה אם כי שונה מצאתי בתשובת הציץ אליעזר: "וכמו"כ מדברי החיי אריה חזינן ששם את הדגש העיקרי מה שלא יצא/יד"ח ע"י טעלעפאן/טלפון/ מפני שצריך שתהיה השמיעה כדרך שמיעת רוב בני אדם, וא"כ יש לומר דבכגון נידונו יודה גם החיי אריה שיוצאים יד"ח דהא השמיעה היא כדרך רוב בני אדם. דלפנינו הקורא ומפיו יוצאים הדברים בתוככי ביהכ"נ כדרך כל בעלי הקריאה, ורק בכתלי ביהכ"נ נתון מכשיר המגביר את קולו ומוליכו למרחקים לכל פינות הבית, אבל בא בעיקר מהבל פיו וכחו של הבעל קורא שהוא בר חיובא, וגם איכא כוונת שומע ומשמיע כדרך השמעת ושמיעת בני אדם המכוונים א"ע לכך" (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח, סימן יא, אות ח).

בצורה של אותיות", ⁸¹ ועל כך הביא בשם הגרש"ז: "ירי של אלקטרונים אין זה חשיב מן התורה ככתב, אך בהכנסת האותיות לתוך הדיסק (וה"ה כשמקליטים ברשם קול) יתכן שיש לחשוש לאיסור דאורייתא של בונה כי הוא עושה כלי". ⁸²

לעומת זאת, בשו"ת שבט הלוי כתב שכתובה באמצעות מחשב הנה בגדר מלאכת כותב דאורייתא: "ולדידי בעניי לענין שבת לא זו דאסור אלא גם חיובא דאורייתא איכא", ⁸³ ובכלל דבריו התייחס לשאלת הגרמא, ובדבריו קבע יסוד עקרוני: "אלא כל כיו"ב כיון דבמלאכת שבת עיקר היסוד מלאכת מחשבת לעשות המלאכה כדרכה, ואם מלאכה זו תהי' אב או תולדה נעשתה כדרכה בדרך זו שוב נחשב כעושה בידיים ממש, ורמזתי שם על דברי גאון עוזינו החזון איש ב"ק סי' י"ד דחורש בשבת או זורע במכונה והאדם לוחץ לחיצה ראשונה על הכפתור ועי"ז נפעלת מערכת הגלגלים זא"ז שגורמים שוב לפעולת חרישה וזריעה, אע"פ שבמציאות החרישה והזריעה לא עשה אדם כלום מלבד תחלת הלחיצה אעפ"כ חייב מה"ת דכיון דדרכו בכך היינו מלאכת מחשבת דאורייתא יעשה"ה וה"נ ממש בדין". ⁸⁴ מדברי השבט הלוי והחזון איש עולה שהיות ודרך החרישה והכתיבה כיום היא בדרך זו, הרי המפעיל את המכונה בחרישה והמחשב בכותב הוא בגדר כותב. לשון אחרת: יש צורך בצורת פעילות מקובלת "דרכו בכך", והגדרת דרכו בכך לא תיקבע על פי הדרך שהיתה מקובלת בשעת נתינת התורה או כתיבת המשנה, אלא תתעדכן לפי המקובל כיום. ⁸⁵ זאת ועוד, גם בתשובת בר ליואי הסתייע בגדרי מלאכת מחשבת כאחד מראיותיו: "דאם אינו עושה כדרך עשיות רוב ב"א אינו חייב עליה", וא"כ דברי השבט הלוי עולים בקנה אחד עם דברי בר ליואי, אלא שבשבט הלוי מסיק מיסוד זה השלכה למציאות בה דרך רוב בני אדם השתנתה. כמובן סברא זו נכתבה לחומרא, אולם יתכן שניתן לעשות בה שימוש אף לקולא, וזו תצטרף לנימוקים שהביאו הפוסקים כפי שנסקרו לעיל.

כמו כן, סברא זו תצטרף רק להיתר השמעת דברים שבקדושה באמצעות מכשירים אלקטרוניים, ולא לגבי שמיעת קול שופר, שכן כשם שדרך העולם כיון להדפיס ספרים ולא לכתוב ידנית, ובכל זאת לא יעלה על הדעת להתיר הדפסת ספרי תורה, כך לגבי מצבים בהם יש עניין דווקא בקול המקורי, דרך העולם לא תועיל.

ז. סיכום

השימוש בטלפון וכיו"ב לצורך השמעת מצוות שבקול נידון בפוסקים מזה כמה דורות ורבים מהם אסרו. ⁸⁶ אולם, כפי שראינו, בצד אלה היו שהתירו ולפחות בדיעבד. לאור מה שכתבנו ובצירוף

⁸¹ נשמת אברהם, מהדורה תניינא, אורח חיים, סימן שמ.

⁸² שם. יש להעיר על כך שדברי הגרש"ז מזכירים את שיטתו בעניין רם קול, ושיטתו של שבט הלוי שחולק עליו יתכן ותשתלב על שיטתו לגבי רם-קול, אלא שכפי שראינו לעיל, מלבד העובדה שתמך בדרכו של האגרות משה הוא לא הסביר את שיטתו.

⁸³ שו"ת שבט הלוי, חלק ו, אורח חיים, סימן לו.

⁸⁴ שם.

⁸⁵ בדומה לזה כתב זאב לב, בספרו: מערכי לב, עיונים וביירוים בשימוש מיכשור חשמלי מודרני בשבת, ירושלים תשנ"ו, עמ' שמד, כי פעולת מחשב בשבת, היא פעולת כתיבה ממש ולא גרמא. עוד ראה: שם, עמ' קפה, קסה, ובספרו: בירור מושגים כוח, כוחו, וכוח שני בהלכה, ירושלים תשל"ח, עמ' כב.

⁸⁶ אהלי אהרון, סימן סד; ירושת הפליטה, סימן ו; צל"ח החדש, סימן א; משנת בנימין, סימן עו; משפטי עוזיאל, מהדורא קמא, אורח חיים, סימן ה; בשו"ת קול מבשר, חלק ב, סימן כה; מנחת יצחק, חלק א, סימן לו; שו"ת באר משה, חלק ג, סימן קסו; משנה הלכות, חלק ד, סימן פה; חלק ה, סימן עב; חלק ח, סימן לו; חלק יא, סימן רלג; שערים המצוינים בהלכה, חלק ד, סימן קצג, ס"ק ו, יא; מועדים וזמנים, חלק ו, סימן קה. בשו"ת יחוזה דעת, חלק ג, סימן נד פסק שמי שיושב קרוב לבעל הקורא ויכול לשמוע את המגילה גם בלעדיו יוצא ידי חובה גם אם בפועל שמע את הקול באמצעות הרם-קול, ואלה ששמעו רק דרך הרם-קול לא יצאו ידי חובה. ראה גם בשו"ת יביא אומר, חלק א, סימן יט.

דבריהם, נראה שבדיעבד העושה שימוש בטלפון ובסקייפ כדי לשמוע הבדלה יצא ידי חובה, וכאשר אין דרך אחרת, נראה שדרך זאת תהיה מותרת אף לכתחילה.⁸⁷ העולה מכל הנ"ל,

1. לגבי ברכת בורא מאורי האש, נראה פשוט שיש צורך בראיית אש ממשית דווקא, כך נראה מהברייתא, וכך פסק בשו"ע להלכה.
2. כמו כן, הברייתא שוללת את האפשרות להבדיל על פנס, ורש"י פירש שהכוונה לעששית.
3. אמנם הרשב"א סבור שעששית אינה נחשבת לדבר המסתיר, ומשום כך הוא מתיר לברך את ברכת בורא מאורי האש על עששית, אולם הבית יוסף והביאור הלכה דחו את דבריו. גם בשו"ע נראה שפסק כרש"י ולא כרשב"א ומסתבר שזוהי גם דעת הרמ"א. לכאורה, דינו של אור החשמל כדין נר המוקף בעששית.
4. זאת כמובן בהנחה שיש להתייחס לתאורה חשמלית כאל אש.
5. הגרש"ז אירבך כתב להוכיח שגם כאשר מחמם ברזל מבלי שהתכוון לצרפו, יהיה בכך משום מלאכת מבעיר. כך גם כתב מו"ר הגר"ש ישראל בספרו עמוד הימיני. אכן, היו מגדולי ישראל שבירכו על אור החשמל את ברכת בורא מאורי האש. כך העידו על הגר"ח מבריסק, וכך גם העידו על הגר"ע גרודזינסקי מוילנא.
6. יש אכן שהבחינו בין נר המכוסה בעששית לבין אור החשמל שכך דרכו. אולם ברור שכאשר אין חוט להט, הרי שהתאורה החשמלית אינה בגדר אש, ומשום כך לא ניתן לעשות בה שימוש לצורך ברכת בורא מאורי האש, כפי שכתבו הפוסקים לגבי תאורת ניאון (פלורסנט).
7. לאור האמור, ברור שאור הנר הנראה באמצעות מסך מחשב, אינו בגדר אש ולא ניתן לברך עליו, ואין הוא שונה מתמונה של אש.
8. במקרה שלפנינו הנידון הוא באפשרות לצאת בברכתו של המברך, אולם דיון זה תלוי בשאלת קול המועבר באמצעות מכשירים אלקטרוניים, ובכך נרחיב להלן.
9. על פי המשנה במסכת ראש השנה, כאשר שמע קול הברה אינו יוצא ידי חובת המצווה לשמוע קול שופר.
10. בהמשך המשנה, כורכת המשנה גם את דינו של השומע קול מגילה וקובעת שאם כיון לבו יצא. יש לשים לב, שבשונה מהחלק השני של המשנה שם דנה המשנה הן בקול שופר והן בקריאת מגילה, הרי שבחלק הראשון של המשנה עוסקת המשנה רק בקול שופר, ורק לגביו היא קובעת שיש צורך בקול שופר צלול ללא תוספת של קול הברה. לפי דיוק זה נראה לומר שהדרישה לקול צלול, זו דרישה שנאמרה רק לגבי שופר ולא לגבי קריאת מגילה והדומים לה.
11. ההבחנה כשלעצמה כבר כתובה במנחת אלעזר, מבלי להסתייע בהבדל שבין חלקי המשנה.
12. כך גם כתב מרן הראי"ה קוק זצ"ל, וכך גם כתב הגרצ"פ פראנק.

⁸⁷ ראה למשל: שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן יא, אות ה, אות י. וראה גם מה שהביא שם באות ט בשם ירושת הפליטה, סימן י.

13. על פי זה נראה שכלל אין הגבלה של קול הברה בקריאת מגילה, ונראה שה"ה גם בהבדלה, וניתן יהיה לצאת ידי חובה בשמיעת הבדלה באמצעות מכשירים אלקטרוניים.
14. גם לגבי תקיעה בשופר אשר לגביה מצאנו במשנה את הדרישה שהשומע ישמע קול שופר ולא קול הברה, יש להבין מהו קול הברה וממילא האם קול שמועבר באמצעות מכשירים אלקטרוניים כדוגמת טלפון הוא בגדר קול הברה.
15. ניתן להציע שני הסברים: (1) קול נלווה שאינו הקול המקורי. (2) קול חלש או לא איכותי.
16. מדברי הט"ז נראה שקול הברה הוא קול חלש או לא איכותי, ומשום כך פסל הט"ז קול מאחורי בית הכנסת משום קול הברה, למרות שמאחורי בית הכנסת, אין הד כמו במערה וכו' ורק הקול נשמע באופן חלוש. לפי הט"ז יצא לכאורה שבכל מקום שבו הקול נשמע היטב אין חשש של קול הברה.
17. פוסקים בדור הראשון: המנחת אלעזר סבור שהיות שבמצוות שופר יש את הדרישה של קול שופר וקול הברה משום כך תקיעה באמצעות טלפון לא ניתן לצאת בה ידי חובה. כך נראה שהבין גם תלמידו בעל נטע שעשועים, אולם דווקא משום כך הוא סבור שכיום שקול הטלפון השתפר ונהיה איכותי יותר, ניתן להתיר באמצעותו אפילו קול שופר.
18. גם מרן הראי"ה קוק סבור אף הוא שמותר לענות על שמיעת קדושה או ברכו באמצעות רדיו או טלפון. כך גם פסק בשו"ת ים הגדול לרי"מ טולידאנו שהבחין בין טלפון ורדיו לגרמפון.
19. פוסקי זמננו: הגרש"ז אוירבך פסק שהיות ומדובר ביצירה של קול חדש ולא בהעברה של קול מעורבב, הרי שלא ניתן לצאת ידי חובה בכל המצוות שבדיבור כאשר הקול מועבר באמצעות מכשירים אלו.
20. הגרש"ז סבור אפוא שלא ניתן לצאת באמצעות מכשירים אלו ידי חובת כל המצוות שבדיבור. לעומת זאת, בשו"ת אגרות משה כתב כי לא ניתן למחות ביד המקלים כך. כך גם כתב גם בשו"ת שבט הלוי. בשו"ת ציצ"א אליעזר אף מוכן למעשה להקל בדיעבד.
21. בתוספת למה שכתבתי, ולולי דמסתפינא וכו', הייתי מצרף סברא נוספת: כיון שדרך העולם לתקשר כיום באמצעות מכשירי טלפון קוויים וסלולאריים, סקייפ וכיו"ב. בצד הדרך הטבעית, סלולה לה דרך אלקטרונית שרבים עושים בה שימוש בכל רגע נתון. לצרכים פרטיים ולצרכים עסקיים. הרי שכיום יתכן שניתן להתייחס לדרך תקשורת זו כ"דרך רוב בני אדם" רגילים לעשות, אין לדרוש קול מקורי. אמנם הקול שמועבר באמצעות מכשירים אלו אינו הקול המקורי, אולם יתכן שכלל אין בכך צורך, וכיום גם קול אלקטרוני ייחשב כקול לענין מצוות שבדיבור.
22. סברא זו תצטרף רק להיתר השמעת דברים שבקדושה באמצעות מכשירים אלקטרוניים, ולא לגבי שמיעת קול שופר, שכן כשם שדרך העולם כיון להדפיס ספרים ולא לכתוב ידנית, לא יעלה על הדעת להתיר הדפסת ספרי תורה, כך לגבי מצבים בהם יש עניין דווקא בקול המקורי, דרך העולם לא תועיל.
23. כללו של דבר, נראה שבדיעבד העושה שימוש בטלפון ובסקייפ כדי לשמוע הבדלה יצא ידי חובה, וכאשר אין דרך אחרת, נראה שדרך זאת תהיה מותרת אף לכתחילה.